

Azərbaycanlıların soyqırımına bəşəri narahatçılıq yaradıb

Ermenilərin azərbaycanlılara qarşı uzun illər apardıqları ardıcıl etnik təmizləmə və təcavüzkar siyasətləri nəticəsində on minlərlə azərbaycanlı soyqırma məruz qalmış, şikəst olmuş, elindən-obasından didərgin düşmüşdür. Azərbaycanın XIX-XX əsrlərdə baş verən bütünn faciələri torpaqlarının işğalı ilə müşayiət olunmuşdur. Ermənilərin azərbaycanlılara qarşı düşünlü, planlı surətdə həyata keçirdikləri soyqırım siyasətləri dövrün ayrı-ayrı mərhələlərini təşkil etmişdir. 1813-1828-ci illər Rusiya ilə hazırkı fars-molla rejimi arasında gedən iki müharibənin sonunda imzalanmış Gülistan (12 oktyabr 1813-cü il) və Türkmənçay (10 fevral 1828-ci il) müqavilələri Azərbaycan xalqının tarixində faciəvi rol oynamış və Azərbaycanın parçalanmasına gətirib çıxarmışdır.

Azərbaycanın şimal Rusiyanın, cənubi isə hazırkı fars-molla rejiminin idarəçiliyinə keçmişdir. 1918-1920-ci illər birinci Dünya müharibəsindən sonra Rusiyada yaranmış vəziyyətdən istifadə edən ermənilər öz istəklərinə bolşevizm bayrağı altında nail olmağa cəhd etdilər. Bakı Sovetinin əksinqilabi elementlərlə mübarizə şüarı 1918-ci ilin əvvəllərindən başlayaraq bütün Bakı quberniyasında yaşayan azərbaycanlıların çıxarılması məqsədlərini güdən cinayətkar planın reallaşmasına hesablanmışdır. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında isə ermənilərin azərbaycanlılara qarşı törətdikləri qanlı hadisələr zirvə nöqtəsinə çatmışdır. Ermənilər tərəfindən onlarla məktəb, xəstəxana, məscidlər və digər tikililər dağıdıldı. Azərbaycanlıların soyqırımını xüsusi qəddarlıqla Bakı, Şamaxı, Quba, Qarabağ, Zəngəzur, Naxçıvan, Lənkəran və Azərbaycanın digər ərazilərində həyata keçirilir. Bu torpaqlarda kütləvi qaydada dinc əhali qırılmış,

kəndlər yandırılmış, milli mədəniyyət abidələri məhv edilmişdir. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Bakı, Şamaxı, Quba, Muğan və Lənkərandə ermənilər 70 mindən çox azərbaycanlıyı qətlə yetirmiş, 10 minlərlə insanı öz torpaqlarından qovmuşlar.

Ermənilər istifadə olunan toplum olublar

Tarixə nəzər salanda görürük ki, bəzən böyük dövlətlər müharibə ocaqlarının yaranmasında ermənilərdən istifadə ediblər. Ruslar əsrlər öncə bölgədə erməni dövlətinin qurulmasına səylər və yardımlar göstərmişlər. 19 may 1783-cü ildə Knyaz G.A. Potyomkin II Katerinaya yazdığı məktubda deyilir: "Fürsət tapan kimi Qarabağı ermənilərin idarəsinə vermək və beləcə Asiyada bir Kristian dövləti qurmaq lazımdır". Məhz "Asala", "Daşnaksütyun" kimi terrorçu təşkilatları da Türkiyə və Azərbaycana qarşı düşmən mövqedə olan dövlətlərin xeyir-duası ilə yaradılıb. 20-ci əsrin əvvəllərində azərbaycanlıların ermənilər tərəfindən kütləvi soyqırımına məruz qalması da rusların, fransızların, ingilislərin yardımı ilə həyata keçirilib. Tarixi sənədlər

subut edir ki, xarici hərbi siyasətə dəstək hesabına 1905-1907, 1918-1920, 1948-1953-cü illərdə Cənubi Qafqazdakı tarixi ərazilərdə etnik təmizlənmə və soyqırım siyasətinə məruz qalan yüz minlərlə Azərbaycan türkləri erməni daşnakları tərəfindən kütləvi şəkildə qətlə yetirilmişdir.

Bir faktı da qeyd etmək lazımdır ki, 1918-ci il sentyabr ayının 20-si və 26-da Bakı bolşevikləri Ağcaqum çöllərində güllələnməyə aparılarkən yolda qəflətən Anastas Mikoyan və Stepan Şaumyan yoxa çıxmışdır. Sonradan məlum olur ki, Şaumyan heç də Qafqazda itpe-riyalar və ermənilərin Azərbaycan ərazibrinə köçürülməsi güllələnməmiş, əksinə ingilis gəmiləri ilə İrana qaçmış, oradan isə Dehli şəhərinə getmişdir. Ömrünün sonuna qədər də Hindistanda yaşamışdır. Azərbaycanın ayrılmasız hissəsi olan Dağlıq Qarabağ ərazisində yaşayan azərbaycanlılara qarşı amansızcasına vəhşilik siyasəti yeridilməsi üçün Rusiya hökumətinin himayəsi və köməyi ilə ermənilər 1905-1907, 1918-1920-ci illərdə və eləcə də, sonrakı ayrı-ayrı illərdə kütləvi qətləmə siyasəti həyata keçirmişlər. Nəticədə, Azərbaycanın Zəngəzur, İrevan, Naxçıvan, Ordubad,

Şamaxı, Qazax və Qarabağ ərazilərində yüzlərlə kənd yandırılmış, 10 minlərlə insan öldürülmüş və şikəst olunaraq ev-əşiklərindən didərgin salınmışdır. 1918-1920-ci illərin 31 mart hadisələri ilə bağlı birmənalı mövqə ondan ibarətdir ki, ermənilər 10 minlərlə azərbaycanlıyı qətlə yetirmişdir. Hələ 1918-ci ilin martında Rusiya bolşeviklərinin lideri Vladimir Lenin bolşevik Stepan Şaumyanı Qafqaz fəvqəladə komissarı təyin edərək, Bakıya göndərmişdir. Məqsəd isə bolşeviklər vasitəsi ilə hakimiyyəti ələ keçirmək adı ilə ermənilərin əsas aparıcı qrupları olan daşnakları silahlandırmaq və onların vasitəsi ilə Azərbaycanda ermənilərin daha geniş ərazilərdə yerləşdirməsini təmin etməkdən ibarət olmuşdur.

Martın 31-də Bakı şəhərində azərbaycanlıların kütləvi qırğını olmuşdur. Stepan Şaumyanın sonradan yazılı sənədlərə verdiyi açıqlamalarında və etiraflarında qeyd edir ki, dinc azərbaycanlıların qətlə yeririlməsində Bakı Sovetinə 6 min silahlı əsgər və eyni zamanda, "Daşnaksütyun" partiyasının 5 min nəfərdən ibarət silahlı dəstəsi iştirak etmişdir. 3 gün davam edən qırğın zamanı erməni silahlıları bolşeviklərin

köməyi ilə Azərbaycan məhəllələrinə girərək uşaqdan-qocaya qədr hər bir insanı qətlə yerirmişdilər. Həmin dəhşətli günlərin şahidi olmuş Pumnir familiyanı bir alman jurnalisti 1925-ci ildə qələmə aldığı məqaləsində Bakıda törədilən insan qətləməsi ilə bağlı bunları qeyd etmişdir: "Ermənilər müsəlman məhəllələrinə girərək, hər kəsi öldürür, qılıncı parçalayırdılar. Bu qırğından bir neçə gün sonra bir çuxurdan yalnız 87 azərbaycanlının cəsədi çıxarılmışdır. Onların qulaqları, burunları kəsilmiş, qarınları yırtılmış və cinsiyyət orqanları doğranmışdır. Ermənilər uşaqlara acımadıqları kimi yaşlılara da rəhm etməmişdilər".

1918-ci ilin mart-aprel aylarında Şamaxıda təkcə 10 minə qədər dinc sakin qətlə yetirilmişdir

Ümumiyyətlə, 20-ci əsrin 1-ci yarısında Zaqafqaziyada baş vermiş 1905-1907 və 1918-1920 il qətləmələri zamanı, ümumilikdə, 2 milyondan yuxarı azərbaycanlı qətlə yetirilmiş və öz ev-əşiklərindən didərgin salınmışdır. 31 mart qırğınları zamanı Bakı şəhərinin təkcə indiki qalaqapısı ərazisində qulaqları, burunları kəsilmiş və qarınları yırtılmış 100-ə yaxın azərbaycanlı qadının meyiti tapılmışdır. Gənc qadınların diri-diri divara mıxlanması erməni vandalizminin ən vəhşi nümunəsi sayıla bilər. Qaçıb canını qurtarmağa çalışan əhalini gülləbaran etmək üçün isə ermənilər şəhərin müvafiq yerlərində əvvəlcədən plemyotlar yerləşdirmişdilər. Burada canlarını qurtarmağa çalışan dinc sakinlərə və vətəndaşlara, bir sözlə, azərbaycanlılara aman verilmədən gülləbaran edirdilər. İrevan quberniyası, Şərur, Dərələyəz, Qars və digər ərazilərdə azərbaycanlılara qarşı qırğınların törədilməsində fəal iştirakçılardan biri olmuş Ovanes Oqanesiyanın etirafları əsasında amerikalı jurnalist və yazıçı Ramistin Hartvil "İnsanlar belə imişlər" adlı kitab yazmışdır.

Azərbaycanlıların soyqırımı bəşəri narahatçılıq yaradıb

Əvvəli-Səh-5

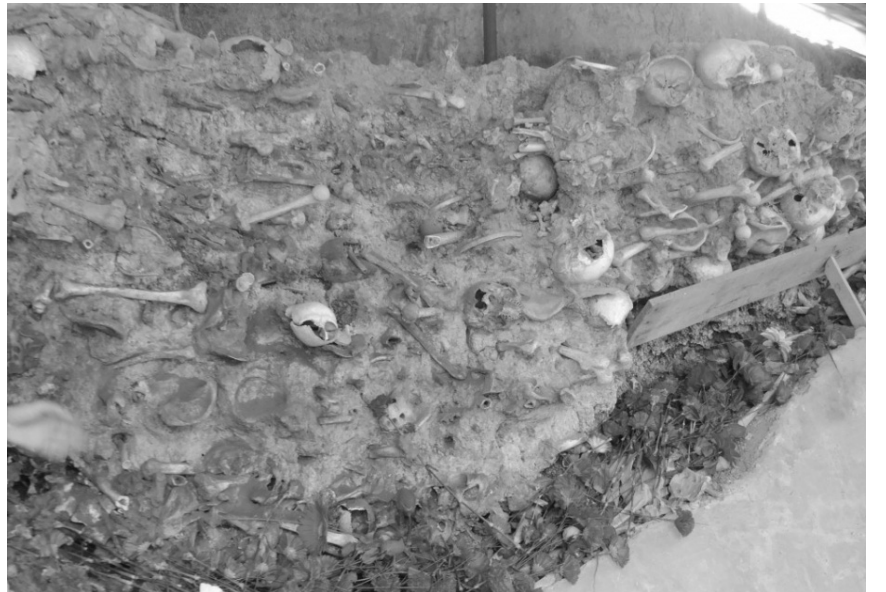
Ovanes Oqanesiyan kitabın müəllifi ilə söhbəti zamanı ermənilərin Rusiyanın yardımı ilə öz məqsədlərinə çatdıqlarını qeyd edərək təkə Bakıda mart qırğınları zamanı 30 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirdiklərini bildirib. 1918-1920 illər soyqırımı zamanı daşnakların azərbaycanlılara qarşı soyqırımı yalnız Bakı şəhəri ilə kifayətləndirilməmişdir. Onlar sonrakı mərhələlərdə Şamaxı, Quba, Naxçıvan, İrəvan, Zəngəzur, Qarabağ və digər yaşayış yerlərində azərbaycanlılara qarşı kütləvi qırğınlar törətmişdilər. 1918-ci ilin mart-aprel aylarında Şamaxıda təkə 10 minə qədər dinc sakin qətlə yetirilmişdir. 1918-ci ildə Şamaxıda ermənilərin törətdiyi soyqırım zamam yanğından sonra tapılmış salamat qalan Quran səhifələri. Hazırda Azərbaycanın dini mərkəzi hesab olunan Şamaxı Cümə məscidinə insanları kütəvi şəkildə doldur

müraciət edərək, ümumilikdə, şəhərdə sabitliyin və sakitliyin yaradılmasını ondan xahiş etmiş və mümkün qədər konfliktlərin və mübahisələrin diplomatik yolla həllinə nail olunmasını ondan istəmişdir. Məktubun sonunu isə o, belə bitirmişdir: "Bütün dostlara xoş arzular və salamlarla". Amma sonrakı proseslərin inkişafı göstərdi ki, Leninin Şaumyana etdiyi bu müraciətə baxmayaraq, Bakıya daxil olarkən general Talişinski və Azərbaycan alayının üzvləri Bakı Soveti tərəfindən həbs olunur. Bu da şəhərdə yaşayan azərbaycanlılarla Bakı Soveti arasında qarşıdurmanın yaranmasına gətirib çıxarmışdır. Nəticədə, baş verən silahlı münaqişə nəticəsində, martın 30-dan aprelin 3-nə qədər davam edən münaqişə nəticəsində onlarla azərbaycanlı silahlı Bakı Sovetinin hərbi qüvvələri tərəfindən öldürülmüşdür. Bu da tariximizdə 1918-ci ilin mart soyqırımı günləri kimi qalmışdır. Burada diqqətçəkən məqam ondan ibarətdir

ondan Stalindən xahiş etmələrini diləmişdilər. Molotov məsələni SSRİ Kommunist Partiyasının Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi İosif Stalinə çatdırır və ermənilərin köçürülməsinə razılıq alır. Ermənistan Kommunist Partiyasını Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Qriqori Arutyunov bundan istifadə edərək, xaricdəki erməniləri, Ermənistana köçmək həvəsini artırmaqla azərbaycanlıların Ermənistandan zorla çıxarılması barədə qərar verilməsinə müvəffəq olmuşdur. 1947-ci ilin

raraq dir-diri yandırmışdılar. Tarixi faktlara və sənədlərə istinadən o fikri də qeyd etmək olar ki, Cavanşir qəzasında 28 kəndi, Cəbrayıl qəzasında 17 kəndi tamamilə yandırılmış və minlərlə insan öldürülmüşdür. 1918-ci ilin aprel ayının 29-da Gümürü yaxınlığında əsasən qadınlardan, uşaqlardan və yaşlılardan ibarət 3 min nəfərlik azərbaycanlı köçü erməni pusqusuna düşərək, son nəfərədək öldürülmüşdür.

Erməni silahlı dəstələri Naxçıvan qəzasında 45, Zəngəzur qəzasında 115 Azərbaycan kəndi yandırılmış, 3257 kişi, 2276 qadın və 2196 uşaq öldürülmüşdür, 50 min azərbaycanlı qaçqın düşmüşdür. İrəvan quberniyasınının 199 kəndində yaşayan 135 min azərbaycanlı soyqırımı məruz qalmışdır, kəndlər isə yerlə yeksan olunmuşdur. Erməni silahlı dəstələri daha sonra Azərbaycanın dilbər güşəsi olan Qarabağa silahlı hücum etmiş, ümumilikdə, 34 min azərbaycanlı qətlə yetirilmiş, 27 min insan isə şikəst edilmişdir. 1920-ci illin may ayında ermənilər Rusiyanın 9-cu Qızıl Ordunun iştirakı ilə Gəncədə

12 mindən çox azərbaycanlı qətlə yetirilmişlər. Sonrakı mərhələlərdə də, yeni Sovetlər İttifaqının yaradılmasından sonrada ermənilər Azərbaycana qarşı öz düşmənçilik və qətləam siyasətlərindən əl çəkməmiş "böyük Ermənistan" yaradılması iddialarını gerçəkləşdirmək üçün hər cür iyrenc və yaramaz vasitələrdən istifadə etməyə çalışmışlar. Tarixin sonrakı dövrlərində də ermənilər azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasətini da» vəm etdirmişlər. Hətta onlar az sayda olan qüvvələrini xarici ölkələrdə yaşayan erməniləri Azərbaycan ərazilərinə yerləşdirməsinə nail olmaqla möhkəmləndirməyə çalışmışlar.

Xüsusilə də fars-molla rejiminin nəzarət etdiyi hazırkı torpaqlardan, Suriyadan, Fransadan Qarabağa yerləşdirilən ermənilər sonradan azərbaycanlılara qarşı çevrilən yarım vəhşi qüvvələr olmuşlar. 1943-cü ildə Tehrandan keçirilən konfrans zamanı Sovet-İran münasibətləri müzakirə edilərkən, ermənilər o zaman SSRİ xarici işlər naziri Molotovdan fars-molla rejiminin nəzarət etdiyi hazırkı torpaqlarda yaşayan ermənilərin SSRİ-yə köçürülməsi üçün

dekabır ayının 23-də SSR Nazirlər Soveti Ermənistan SSR-dən azərbaycanlıların Azərbaycan SSR-in Kür və Araz ovalığına köçürülməsi haqqında qərar çıxarır.

Stalin tərəfindən 1948-1953-cü illərdə həyata keçirilən azərbaycanlıların növbəti deportasiyası zamanı ermənilərin xüsusilə diqqət mərkəzində saxladığı məsələ iqtisadi, sosial və mədəni cəhətdən güclü, strateji və əhəmiyyətli Azərbaycanın yaşayış məntəqələrinin boşaldılması olmuşdur. Bu səbəbdən, ilk mərhələdə İrəvan şəhəri yaxınlığında yerləşən yaşayış məntəqələri azərbaycanlılardan təmizlənmişdir. Sonrakı mərhələdə isə rayon mərkəzləri ətraf kənd və qəsəbələrdə azərbaycanlılardan boşaldılmışdır. Deportasiyaya məruz qalan əhəlinin bir hissəsi Ermənistanın dağ rayonlarında yaşadığı üçün Kür və Araz ovalığındakı iqlim şəraitinə dözümsüz olmuşdular. Nəticədə isə, bu ərazidə yerləşdirilən əhali çətin və ağır yaşayış şəraiti ucbatından həyatlarını itirmiş, şikəst olmuşlar. Burada diqqətçəkən məqam ondan ibarətdir ki, Ermənistandan köçürülən bir nəfər azərbaycanlının da Qarabağda

yerləşdirilməsinə imkan verilməmişdir.

ABŞ tərəfindən Bakıya göndərilən general Harbord ermənilərin vəhşiliyinin əyani şahidi olmuşdur

Bir faktı da nəzərə çatdırmaq lazımdır ki, Stepan Şaumyan Bakı Sovetinin rəhbəri olarkən Böyük Britaniya tərəfindən milyon qızıl rubl məbləğində ilkin olaraq yardım almışdır. Bu yardımın əsas məqsədi ermənilərin silahlandırılması və azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasətinin daha geniş şəkildə həyata keçirilməsinə hesablanmışdır. 9 mart 1918-ci ildə H.Z.Tağıyevin oğlu Məhəmməd Tağıyevin dəfn mərasimində iştirak etmək üçün general Talişinskiyə başçılığı etdiyi Azərbaycan alayı Bakıya gəlmişdir. M.Tağıyev Lənkəran şəhərində ermənilərin qurduqları pusqu nəticəsində qətlə yetirilmişdir. Onun dəfn mərasimi 1918-ci ilin 27 mart gününə təyin olunmuşdur.

General Talişinski Bakıya gəlməmişdən bir necə gün əvvəl Lenin Stepan Şaumyana məktubla

ki, tarixə azərbaycanlıların mart soyqırımı kimi düşən mart qırğınlarından bir qədər sonra ermənilər hər vəchlə dünyaya car çəkərək azərbaycanlılara qarşı soyqırımı siyasəti həyata keçirməklərini çatdırmağa çalışmışdılar.

Hətta 1919-cu ilin yayında ABŞ tərəfindən Bakıya göndərilən general Harbord ermənilərin vəhşiliyinin əyani şahidi olmuşdur. O zamankı erməni yepiskopu Baqrad ermənilərin mart hadisələrində iştirak etmədiyini diplomatın nəzərinə çatdırmağa çalışmışdır. Baqrad Bakıda baş verən qırğınlar zamanı öldürülənlərdən 1000 nəfər erməni və rus, 7000-nin isə müsəlman olduğunu iddia edib. Amma təbii ki, təcrübəli diplomat yepiskopun yalanlarına inanmamışdır. Ölkəsinə qayıtdıqdan sonra general Harbord erməni terrorçuların on minlərlə azərbaycanlı qətlə yetirib, minlərlə insanı ev eşiyindən didərgin salmasına dair müvafiq sənəd hazırlayaraq yuxarı rəhbərliyinə təqdim etmişdir. Hazır da general Harbordun hazırladığı həmin sənədlər ABŞ-in dövlət arxivlərində saxlanılır.

İLHAM ƏLİYEV